

Jan Otto Andersson

UTOPIN OM DEN EKONOMISKA JÄMTLIGHETEN

Från den gyllene tidsåldern till jordskredet

Den generation Rune Skarstein och jag företräder har upplevt en tid när man verkligen trodde på möjligheterna av en större ekonomisk jämlikhet. Fram till 1970-talet såg det också ut som om de politiska krafterna skulle kunna åstadkomma en inkomstutjämnning både nationellt och globalt.

Mellan 1966 och 1976 genomfördes den kraftigaste inkomstutjämnningen i Finlands historia. Landet omvandlades genom en ambitiös och solidarisk inkomstpolitik till ett av de mest egalitära länderna i världen. «It is as if Finnish society decided that its income distribution was unacceptable, set about changing it with the help of cautious policy interventions, succeeded in doing that in about ten years, and then settled down to a new and acceptable distribution», skrev den norske samhällsforskaren Stein Ringen.¹

I USA drev Lyndon B Johnson igenom «The Great Society» för att en gång för alla eliminera fattigdomen. Man förde också på allvar fram tanken på en ovillkorlig grundinkomst. Demokraternas presidentkandidat McGovern ville ha en ordentlig «demogrant», medan Nixon tyckte att man kunde gå in för en något mindre ambitiös «negativ inkomstskatt».

I de internationella organisationerna drog man upp riktlinjerna för «det första utvecklingsdecenniet». UNCTAD bildades för att ge u-länderna en mer rättvis tillgång till världens resurser och marknader. I april 1974 antog FN:s generalförsamling deklarationen om en ny ekonomisk världsordning. I den framhävdes varje lands rätt att suveränt välja ekonomiskt system, att kontrollera sina naturtillgångar och att sätta upp villkoren för de transnationella företagens verksamhet. Många inom vänstern såg med skepsis på dessa program och deklARATIONER, men det berodde på att vi föreställde oss att det var möjligt att driva en ännu radikalare omvandling av världsekonomin.

Med hjälp av Angus Maddisons omfattade översikt över världsekonomin 1820-1992 är det möjligt att få en bild av framstegen i världen mellan 1950 och 1973. Överallt växte inkomsten per capita snabbt, och den växte ofta snabbare i fattiga delar av världen. Jag har sammanställt Tabell 1 för att belysa utvecklingen under denna «gyllene tidsålder».²

I de fattiga regionerna Sydeuropa, Östeuropa och Asien ökade levnadsstandarderna kraftigt. Latinamerika, som hade en relativt hög inkomst 1950, och Afrika växte långsammast, men för Afrikas del föreställde man sig att det berodde på att avkolonialiseringen låg så nära i tiden. På 1970-talet fanns det

alltså en god empirisk grund för att tro på en utjämning av inkomstnivåerna i världen.

Tabell 1. BNP per capita (i 1990 dollar)

	1950	1973	1973/1950
«Western Offshoots»	9573	13828	1,71
Västeuropa	5513	11694	2,12
Latinamerika	3478	5017	1,44
Sydeuropa	2259	6770	3,00
Östeuropa	2235	5289	2,37
Afrika	893	1332	1,49
Asien	863	2442	2,83

Denna empiriska grund har emellertid förvandlats i sin motsats under den period som följde på «den gyllene tidsåldern». Eric Hobsbawm har kallat denna långa krisfas för «the Landslide» - jordskredet. Under «jordskredet» krossades illusionerna om en ny ekonomisk världsordning som skulle garantera en växande jämlikhet inom och mellan nationerna.³

I en kort artikel skriven med anledning av att det kommunistiska manifestet fyllde 150 år återgav Harry Magdoff följande tabell.⁴

Tabell 2. Andelar av världsinkomsten 1965-1990

	1965	1970	1980	1990
Fattigaste 20%	2,3	2,2	1,7	1,4
Andra 20%	2,9	2,8	2,2	1,8
Tredje 20%	4,2	3,9	3,5	2,1
Fjärde 20%	21,2	21,3	18,3	11,3
Rikaste 20%	69,5	70,0	75,4	83,4

De rikare har blivit rikare och de fattiga ofta fattigare. 60 procent av världens befolkning har bara 5 procent av världsinkomsterna. Den rikaste femtedelen hade över 83 procent och den rikaste tiondedelen hela 56 procent av alla inkomster. Det är också betecknande att den tredje kvintilen hade en mindre andel av världsinkomsten 1990 än den fattigaste kvintilen hade 1970. Särskilt dramatisk är försämringen för den fjärde kvintilen efter 1980. Då hade ännu inte kriserna i Östeuropa och Östasien slagit igenom. Om vi beaktar dem är läget i världen säkerligen värre idag än för tio år sedan.

Angus Maddisons beräkningar för utvecklingen från 1973 till 1992 visar att inkomsten per capita stagnerade i Östeuropa, Latinamerika och Afrika. I Asien fortsatte visserligen levnadsstandarden att växa snabbare än i Västeuropa och dess «offshoots» (USA, Kanada, Australien och Nya Zeeland),

men också i Asien var det de rikare länderna – Japan, Sydkorea och Taiwan jämte Kina – som dragit ifrån, medan de fattigare – Bangladesh, Indien, Pakistan, Burma och Filippinerna – fallit tillbaka relativt sett.

Under «jordskredets tidsålder» drabbades också de rika länderna av växande arbetslöshet och vidgade ekonomiska klyftor. I boken «Created Unequal» mäter James K. Galbraith ojämlikheten i USA från 1920 till 1992.⁵ Den minsta ojämlikheten rådde i slutet av 1960-talet, men sedan dess har den vuxit så att den 1992 var den högsta sedan krisåren under 1930-talet – och högre än på 1920-talet. Löneojämlikheten tycks också ha ökat i andra länder – Kanada, Frankrike, Italien och Britannien – men det som utmärkt de väst-europeiska länderna är framför allt den växande arbetslösheten och utslagningen från arbetsmarknaden.

I Finland bibehölls den jämna inkomstfördelningen ännu under 1980-talet. Tillväxten var stabil och arbetslösheten minskade stegvis. Under 1990-1994 drabbades landet av sin svåraste fredstida kris sedan 1860-talet. Under själva krisen sjönk allas inkomster så att skillnaderna inte ökade märkbart, men uppsvinget efter krisen har rivit upp snabbt växande inkomstskillnader. Om man delar upp hushållen i deciler och mäter den reala inkomsten per konsumtionsenhet får man följande resultat:

Tabell 3. Förändringarna av decilernas genomsnittsinkomster i Finland mellan olika år:

Deciler	1994-95	1995-96	1996-97	1990-97
1	1,0	-2,6	1,0	-4,1
2	1,2	-1,2	2,1	-3,7
3	1,7	-0,7	2,7	-4,8
4	1,6	-0,3	3,0	-5,2
5	1,7	0,4	3,3	-5,3
6	2,1	1,2	3,4	-4,9
7	2,5	1,7	3,4	-4,3
8	3,2	1,9	3,5	-3,4
9	2,5	2,8	2,6	-2,1
10	4,8	3,8	7,2	12,1
Samtliga	2,6	1,4	4,4	-0,5

När dessa siffror publicerades inför riksdagsvalet 1999 drabbade det framför allt socialdemokraterna, som ju hade burit huvudansvaret för regeringspolitiken sedan 1995. Varför stödet för det andra stora regeringspartiet, det borgerliga Samlingspartiet, hade fortsatt att växa blev däremot lättare att förstå. Samlingspartiets väljare har uppenbarligen gynnats mest av den utveckling som «regnbågsregeringen» stått som garant för.

Data av olika slag för de senaste decennierna pekar så gott som entydigt i samma riktning. Är det möjligt att en hel historisk epok präglas av en tendens till större ojämlikhet såväl nationellt som globalt? Var den utjämning vi tyckte oss se före «jordskredet» bara en tillfällig avvikelse från en kapitalistisk lagbundenhet? Vad finns kvar av vänsterns utopier om en större ekonomisk jämlikhet?

«Den kapitalistiska ackumulationens allmänna lag»

De som, i likhet med Rune och mig, upplevde marxismens renässans och som studerade «Kapitalet» kommer givetvis att tänka på Marx' suggestiva beskrivning av hur ackumulationen av kapital leder till en allt större rikedom för ett fåtal och ett ökande elände för allt flera.

Det tjugotredje kapitlet i Kapitalet bär den pretentiösa rubriken «Den kapitalistiska ackumulationens allmänna lag». I det behandlas förhållandet mellan kapitalets värdeökning och ökningen av den relativa överbefolkningen. Många har i detta kapitel läst in en utarmningsteori – en teori om växande elände och fattigdom. På 1960- och 1970-talen lade vi som fångslades av Marx' tankegångar en stor möda på att förklara att Marx' egentligen inte stod för en teori om utarmning, åtminstone inte i en absolut mening.

Låt oss en gång till läsa de centrala avsnitt i vilka Marx formulerade «den kapitalistiska ackumulationens allmänna lag».

«Industrins reservarmé eller den relativa överbefolkningen växer med den samhälleliga rikedom, med det fungerande kapitalets storlek och tillväxt, alltså även med proletarietets absoluta storlek och dess arbetes produktivkraft. Den disponibla arbetskraften utvecklas av samma orsaker som kapitalets expansionskraft. Ju snabbare rikedomsutvecklingen pågår, desto talrikare är också den överbefolkning, vars elände står i omvänd proportion till dess arbetsbörda. Ju talrikare detta Lazarusskikt av arbetarklassen och industrins reservarmé är, desto större är också den officiella, av myndigheterna erkända fattigdomen. *Detta är den kapitalistiska ackumulationens absoluta, allmänna lag.* Liksom alla andra lagar modifieras den i sitt förverkligande genom mångahanda omständigheter, vilkas analys inte hör hit.

På grund av det samhälleliga arbetets ständigt växande produktivitet bearbetas en oavbrutet växande mängd produktionsmedel med hjälp av en ständigt avtagande mängd arbetskraft. I det kapitalistiska samhället, där arbetaren inte använder arbetsmedlen utan tvärtom arbetsmedlen använder arbetaren, medför denna lag, att ju större arbetets produktivitet är, desto hårdare är arbetarnas inbördes konkurrens om produktionsmedlen och desto osäkrare är också grundvalen för deras tillvaro: försäljning av egen arbetskraft för ökning av främmande rikedom eller

ökning av kapital. Snabbare tillväxt av produktionsmedel och av arbetets produktivitet än av den produktiva befolkningen får alltså i det kapitalistiska samhället det omvända uttrycket, att arbetarbefolkningen alltid tillväxer fortare än kapitalets exploateringsbehov.

Alla medel, som ökar produktionen, slår om till medel, som behärskar och exploaterar producenten. De stympar arbetaren och förvandlar honom till en specialmänniska, nedvärderar honom till en maskindel, gör arbetet till en plåga och berövar det allt innehåll, avlägsnar honom från arbetsprocessens intellektuella värden, samtidigt som vetenskapen blir en del av själva processen, en självständig kraft däri. Arbetarens arbetsbetingelser fördärvas, han tvingas att underkasta sig arbetsprocessens småaktiga och förhatliga despoti, hela hans livstid förvandlas till arbetstid, och hans hustru och barn kastas under kapitalets Jaggernautsvagn. Men alla metoder att producera mervärde är samtidigt metoder att ackumulera, och varje utvidgning av ackumulationen blir omvänt ett medel att utveckla dessa metoder. Därav följer, att i samma utsträckning som kapitalets ackumulation påskyndas, måste arbetarnas villkor ständigt försämrats, antingen arbetslönen är hög eller låg. Den lag, som ständigt upprätthåller jämvikten mellan den relativa överbefolkningen eller industrins reservarmé och ackumulationens omfång och kraft, smider slutligen arbetaren fastare vid kapitalet, än Hefaistos förmådde smida fast Prometheus vid klippan. Den medför en ackumulation av elände, som motsvarar ackumulationen av kapital. Ackumulationen av rikedom vid den ena polen betyder alltså ackumulation av elände, arbetsböroda, slaveri, okunnighet, brutalisering och moralisk degradering vid motpolen, dvs för den klass, som gör kapital av sin egen produkt.»⁶

Även om det inte går att ta miste på grundidén hos Marx, kan man inte ens med god vilja säga att hans formuleringar av «den kapitalistiska ackumulationens allmänna lag» är begreppsligt klara och obestridliga. Mycken exegetisk möda har lagts ner på att förtydliga tankegången och att kombinera den med Marx' kristeori sådan den framställs i Kapitalets tredje band.

I mitt eget exemplar av Kapitalet har jag i marginalen antecknat «Globalt är detta mer än uppenbart». Så måste jag alltså ha tolkat avsnittet som nyfrälst marxist. Det visar att jag inte var övertygad om att lagen också gällde nationellt. Som så många andra hade jag nog svårigheter att förena texten med verkligheten i de rika industriländerna. Jag borde kanske också ha varit mera försiktig beträffande de globala tendenserna. Idag är det väl uppenbart att en tydlig polarisering pågår, men var det uppenbart också 1970?

Men om lagen skall tolkas globalt snarare än nationellt, så krävs det en ny exeges. Det var utvecklingen i Storbritannien med Irland som inspirerade Marx att formulera lagen, inte kapitalismen som globalt fenomen. Den häftiga debatten om utarmningstesens innehåll och relevans mellan Bernstein, Luxemburg och Kautsky fördes också i nationella termer. Den

debatten ledde ju till att man kom att se lagen som något som gällde i kapitalismens barndom, men under förhållanden med utvecklad storindustri och starka fackföreningar kunde möjligen de relativa skillnaderna växa – knappast det absoluta armodet.

En global tolkning av teorin är naturlig av två skäl. För det första är det ju fråga om en *allmän* lag för *den* kapitalistiska ackumulationen. Om lagen gäller skall det väl i första hand vara globalt, för den kapitalistiska världsekonomin i sin helhet. Nationellt och lokalt kan ju «mångahanda omständigheter» – t ex en stark nationell solidaritet eller en begränsning av inflyttningen från fattigare länder – spela en avgörande roll. Man kunde rentav använda «lagen» för att förstå varför Marx misstog sig så grundligt ifråga om arbetarnas förhållande till fosterlandet.

För det andra verkar det som om «lagen» bättre skulle kunna vara förenlig med empiriska observationer på den globala nivån. Maddisons beräkningar visar att skillnaderna i inkomst mellan de stora regionerna tenderat att växa från 1820 till idag. Undantagen är Latinamerika från 1880 till 1920 och Asien, Öst- och Sydeuropa efter det andra världskriget. Enligt Thirlwall finns det ingen studie som visar att Ginikoefficienten för hela världen någonsin skulle ha blivit lägre. I Human Development Report för 1996 kontrasteras de ekonomiska framgångarna för vissa länder mot den katastrofala utvecklingen i andra.⁷ Under 15 år sjönk levnadsstandarden för 1.6 miljarder människor.

Data på nationell nivå stöder endast tillfälligt och selektivt teserna om utarming och polarisering. I ett översiktsarbete av Lal och Myint finns det flera exempel på växande inkomstskillnader inom ett land, men motsatsen – i synnerhet från 1960-talet – är minst lika vanlig.⁸

Periferin som buffert

I Oxford University Press' kontor i Bombay kunde jag billigt inhandla en bok med den lovande titeln «Accumulation and Stability Under Capitalism». Den var skriven av Prabhat Patnaik, marxistisk nationalekonom verksam vid Jawaharlal Nehru universitetet. Även om Patnaik själv inte presenterar sitt arbete som en modern tolkning av den marxiska polariseringsteorin, läste jag ändå boken som en nyckel till de allt större inkomstskillnaderna i världskapitalismen. Hans tolkning verkade att vara grundligare genomförd än både den teori om ojämnt utbyte, som jag arbetade med på 1970-talet, och Andre Gunder Franks ursprungliga teori om metropoler och satelliter i den kapitalistiska världsekonomin, som jag har försökt omtolka med hjälp av de marxiska begreppen formell och reell underordning av arbetet under kapitalet.⁹

Patnaik ser världskapitalismen som en dualekonomi. (Redan detta borde passa Rune som ju uttalat sin böjelse för dualismteorier bl a i boken «Development Theory».)¹⁰ Å ena sidan har vi en relativt krisfri och

demokratisk del av världen, i vilken kapitalismens problem i huvudsak tycks vara lösta. Den «naturliga arbetslöshetsgrad» som är nödvändig för att hindra en accelererande inflation är inte så hög att den politiska stabiliteten skulle hotas. Å andra sidan har vi en periferi, med ett kolossalt överskott av arbetskraft och med brist på politisk stabilitet och demokrati.

Det är inte omedelbart uppenbart att de två delarna av den duala världsekonomin utgör *ett* system. Oftast uppfattas kapitalism som det system som dominerar i de framgångsrika länderna, men som ännu inte har slagit igenom i de eftersatta delarna av världen. Eftersom ekonomierna fungerar väl i kärnländerna förefaller det som om detta vore en inbyggd egenskap hos kapitalismen. Då det i den omgivande periferin råder misär, arbetslöshet och social oro, verkar det som om detta berodde på bristande utvecklingen av just kapitalismen. För vem kan förneka att de kapitalistiska kärnländerna fungerar relativt väl?

«Its ideological triumph consists in the illusion that it creates, including among its victims, that its success at the core is replicable everywhere.»¹¹

Patnaik börjar med att visa att en hög sysselsättning och snabb ackumulering inte är förenliga med prisstabilitet i en sluten kapitalistisk ekonomi med organiserade aktörer – «conglomerate agents» som han kallar dem.¹² Kapitalism med storföretag och organiserade arbetare är därför ett instabilt ekonomiskt system, och om man kan föreställa sig en stabilitet så är det vid höga arbetslöshetsnivåer. Att det trots allt är möjligt i en del av världen förena stabilitet och en hög sysselsättning beror på att en annan del fungerar som buffert. Utom att periferin tillhandahåller externa marknader för kärnländernas produkter håller den det inflationära trycket nere. Detta sker tack vare existensen av en väldig arbetskraftsreserv, som inte kan driva igenom sina krav i fråga om löneutvecklingen.

«[I]t can draw upon these labour reserves at will, and yet they are physically distanced from the main theatre of operations. It is as if the reserve army of labour, which, in Marx's theoretical schema, fulfilled the same role of keeping down wage claims and providing a source for potential recruitment of labour power to keep the accumulation going, was physically kept distant from the active army at the core of the system.»¹³

Reservarmén av arbetskraft i periferiländerna absorberar kristendenserna i systemet genom att erhålla en residual inkomst – det som blir över när världens kapitalister och arbetarna i centrumländerna lagt beslag på sina andelar. Den mekanism genom vilket detta sker är prisbildningen på världsmarknaden, isynnerhet utvecklingen av *terms of trade* mellan centrumindustrivaror och periferins råvaror.

«[A]ny parametric shift which raises either the *ex ante*-wage share in the metropolis or the *ex ante* claims for surplus value (such as the need for higher shares of innovation or sales-promoting expenditure) gets resolved through a lowering of the real wages relative to productivity of the

unorganised workers via an adverse terms-of-trade shift against the commodities which they produce. This together with shifts in consumer demand away from these commodities in the metropolis is the cause of uneven development on a global scale.»¹⁴

Jag skall inte närmare gå in på uppbyggnaden av Patnaiks modell. Inte heller skall jag ta upp hans diskussion av närbesläktade ansatser (Prebisch, Lewis, Emmanuel).¹⁵ Utgångspunkten, att kapitalismen redan från början har varit imperialistisk och att kolonialismen därför bör ses som imperialismens första fas, är helt riktig. Idag verkar imperialismen ha nått en sådan omfattning och ideologisk hegemoni att den på sätt och vis osynliggjorts. Globaliseringen uppfattas som ett nytt dramatiskt fenomen, trots att kapitalismen som världssystem är månghundraårig.

Utvecklingen av *terms of trade* är en väldig inkomstomfördelare globalt. Hur man skall mäta utvecklingen av bytesförhållandena mellan kärn- och periferiländer är givetvis problematiskt, men även om man inskränker sig till att jämföra enbart priserna, utan att beakta olikheterna i produktivitetsutvecklingen, går det att visa på en sekulär försämring för råvarupriserna. Under detta sekel har råvarornas köpkraft minskat med drygt en halv procent per år.¹⁶ Under 1980- och 1990-talen har försämringen varit särskilt tydlig. Man behöver bara följa med prisindexen i *The Economist* för att slås av de snabba råvaruprisfallen. Från mars 1998 till mars 1999 har livsmedelspriserna i dollar sjunkit med 21 procent, metallerna med 17 procent och oljan med 10 procent. I ett specialnummer av *The Economist* som publicerades i anledning av millenieskiftet (January 1st 1000/December 31st 1999) finns en figur med tidningens råvaruprisindex i reala termer för tiden 1845 till 1999. Det sjunker under denna period från 100 till 20.¹⁷

De ständigt återkommande kriserna, devalveringarna och de av struktur- och anpassningsprogrammen framtvungade exportsatsningarna i tredje världens länder ser till att metropolerna kan hålla en stabil prisnivå. Under flera år har man i USA fruktat en stigande inflation eftersom arbetslösheten fallit under den nivå som tidigare ansetts vara den «naturliga», men även där har inflationen hållits på en låg nivå.

Utopin om ekonomisk jämlikhet

Om Marx har rätt beträffande kapitalismens tendens att ackumulera rikedom å den ena sidan och fattigdom å den andra, *om* denna tendens kommer till uttryck på det sätt som Patnaik beskriver, och *om* imperialismen har uppnått en så gott som fullständig hegemoni, vad kan i så fall vänstern idag göra? Den kan ju inte gärna ge upp de politiska och sociala framsteg, som den tillkämpat sig i kärnländerna, bara i hopp om att minska inkomstklyftorna mellan länderna. Följden skulle ju bli växande klyftor och större social oro i alla länder, inte bara i periferin.

Å andra sidan går det ju inte heller att falla in i Malthus reaktionära resonemang. Han ville ju skydda de förmögnas ställning, eftersom endast de kunde bära upp öar av civilisation i en värld, i vilken befolkningsökningen ständigt tvingade majoriteten att leva nära existensminimum. Inte kan vänstern medvetet upprätthålla mekanismerna i Patnaiks modell i syfte att trygga sysselsättningen och demokratin i centrumländerna.

En möjlighet är att förneka eller blunda för riktigheten av Marx' och Patnaiks kapitalismanalys. Man kan kanske peka på utvecklingen under den gyllene tidsåldern, som ju ändå gav nästan alla nationer en höjd levnadsstandard. Kan man inte på något sätt styra världskapitalismen, så att vi får ett nytt långt uppsving, som kanske gynnar de eftersatta mer än de privilegierade? I varje fall gäller det att bekämpa de deflationära kristendenser som uppkommer när inkomstklyftorna vidgas och en allt större del av kapitalet antar likvida och spekulativa skepnader.

Inte heller för vänstern i periferin verkar den avlänkning från världskapitalismen som de radikala beroendeteoretikerna förespråkade att vara en tilltalande väg. Imperialismens hegemoni är sådan, att de som går in för en avlänkning, knappast kan klara uppgiften utan att göra ont värre. Efter Sovjetunionens sammanbrott har det blivit ekonomiskt och politiskt ännu mer otänkbart att radikalt försöka bryta med världskapitalismen. Nordkoreas och Kubas exempel, som när det begav sig verkade inspirerande på många, är idag ägnade att diskreditera alla förslag till nationell självtillit.

Betyder detta slutet på utopin om en ekonomisk jämlikhet? Betyder det att de idéer som var bärande för den republikanska «första vänstern» och för den socialistiska «andra vänstern» är förlegade?

För den «första vänstern» var det självklart att bekämpa sådana privilegier som gav upphov till ekonomiska vinster för ett fåtal på folkmajoritetens bekostnad. Ett sådant privilegium var kontrollen över stora jordegendomar. För Thomas Paine var allas rätt till jord ett rättvisekrav, som, om det inte kunde förverkligas, borde kompenseras genom att en andel av nationalförmögenhetens avkastning tilldelades alla dem som saknade tillräcklig egendom. För Hegel var det nödvändigt att besitta en viss privat förmögenhet för att kunna vara en fri och jämställd medborgare. Av detta drog han den radikala slutsatsen att *alla* borde ha rätt till privategendom. För den första vänstern var perspektivet emellertid inskränkt till den «civiliserade» delen av världen.

Den socialistiska «andra vänstern» – som såg utvecklingen gå mot allt större produktionsenheter och ett allt mindre utrymme för den enskilda producenten – ville församhälleliga egendomen för att uppnå en ekonomisk jämlikhet. Den socialistiskt förvaltade staten eller de i kooperativ förenade producenterna skulle så planmässigt som möjligt upphäva alla former av ekonomiskt utnyttjande och skapa välstånd för alla. Den andra vänstern var i

huvudsak antiimperialistisk och bidrog till den frigörelseprocess som kulminerade i kravet på en ny ekonomisk världsordning.

I praktiken kom såväl den första som den andra vänsterns program att förverkligas i välfärdsstatens form, med rätt till utbildning, sjukvård och en viss social och ekonomisk trygghet. Men som en av den andra vänsterns främsta företrädare, Gunnar Myrdal, kraftfullt hävdade, är den harmoni som präglar de utvecklade demokratiska länderna en «skapad harmoni», som inte går ut över de nationella gränserna. Jag kan inte låta bli att citera ett centralt stycke i Myrdals bok «Världsekonomin» från 1956:

«Kärnpunkten i hela det resonemang som förts i denna bok är, att en vederläggning av det marxistiska utvecklingsschemat också i fråga om de internationella relationerna skulle förutsätta en utomordentligt starkt ökad solidaritet mellan nationerna. *Idén om välfärdsstaten, som vi nu håller på att förverkliga i alla de avancerade länderna, skulle behöva vidgas till idén om en 'välfärdsvärld'.* Detta är sannolikt det enda alternativet till att låta Marx' profetia slå in i den oerhört mycket viktigare internationella sfären, under det han har befunnits ha orätt i den nationella sfären.»¹⁸

Myrdal såg stora svårigheter att realisera en tillräcklig internationell solidaritet, men han trodde att det i varje fall var tänkbart att genomföra samma «skapade harmoni» på internationell nivå som den redan hade genomdrivit i vissa avancerade länder. Även om han uppfattade att de rika och välorganiserade länderna just genom sin «skapade harmoni» kom att få viktiga konkurrensfördelar i förhållande till de fattiga, kunde han inte tänka sig att harmonin i de rika länderna skapades på bekostnad av harmonin i de fattiga. Även om det var svårt kunde de fattiga länderna – med de rikas hjälp – imitera de rika. Han kunde därmed hålla fast vid utopin om en ekonomisk jämlikhet. Om vi däremot tror att Marx och Patnaik har rätt blir detta fasthållande betydligt svårare.

Om den kapitalistiska världsekonomin inte är förenlig med ens rimliga krav på ekonomisk jämlikhet och om en ny «tredje vänster» vill hålla fast vid målet om en ekonomisk utjämning, måste man finna lösningar som bryter med kapitalismens ackumulationslogik. Man måste skissera en sådan utvecklingsmodell som kan förena demokrati och ekonomisk stabilitet, med en genuin internationell solidaritet. Jag skall avsluta denna essä med att kort behandla förutsättningarna för ett alternativt utvecklingsätt.¹⁹

I de rika länderna innebär kapitalistisk tillväxt inte längre en höjning av välbefinnandet. Det högsta subjektiva välbefinnandet i USA registrerades i slutet av 1950-talet.²⁰ Det index för hållbar ekonomisk utveckling – ISEW – som presenterades av Daly och Cobb i boken «For the Common Good» visar att det hållbara välståndet började sjunka i USA på 1970-talet.²¹ Senare har det gjorts liknande beräkningar för flera länder och ofta har man funnit samma tendens till en kulmination någon gång under 1970-talet. Det gäller åtminstone för Britannien, Nederländerna, Sverige och Österrike.²²

När inte ens kapitalistisk tillväxt förmår höja livskvaliteten i kärnländerna borde det finnas en politisk potential för ett alternativ. Denna potential borde vara ännu mer betydande eftersom det finns en risk för en kapitalistisk finanskris som skulle kunna radera betydande delar av välfärdsstaten. Effektiviteten av de buffertmekanismer som Patnaik analyserar kan ju också av olika skäl börja fungera allt sämre.

För den tredje vänstern har frågan om ekologisk hållbarhet och jämlikhet mellan generationerna kommit att inta en central plats. Det finns, som Daly har framhållit, gränser för den ekonomiska verksamhetens omfattning, vilka inte respekteras av en spontan kapitalistisk tillväxtdynamik.

«The market ... functions only within the economic subsystem, where it does only one thing: it solves the allocation problem by providing the necessary information and incentive. ... What it does not do is to solve the problem of optimal scale and of optimal distribution. The market's inability to solve the problem of just distribution is widely recognized, but its similar inability to solve the problem of optimal or even sustainable scale is not as widely appreciated.»²³

Alternativet måste innehålla nya former av demokratisk kontroll över ekonomin. Annars går det inte att lösa vare sig fördelnings- eller skalproblematiken. Som bl a betonats av den franska regleringsteorins nestor Michel Aglietta finns det en potentiell bas för en sådan kontroll i de snabbt växande pensionsfonderna.²⁴ Genom att demokratisera kontrollen över dessa fonder kunde balansen mellan spararnas och arbetarnas intressen koordineras. Härtill kommer den växande betydelsen av det mänskliga och det sociala kapitalet i en ekonomi, som är baserad på kunskap, utbildning, tillit och kommunikationsförmåga. Det borde inte vara omöjligt att stärka såväl demokratin inom företagen som det demokratiska ägandet. Även för den tredje vänstern är frågan om egendomsfördelningen central.

Geoffrey M. Hodgson tänker sig att det kapitalistiska företaget och isynnerhet det kapitalistiska lönekontraktet genomgår en radikal omvandling till följd av att arbetsgivaren allt mer blir beroende av arbetstagarens kunskap, initiativ och ansvarskänsla. Han föreställer sig att en ekonomi som är baserad på inläring – inte på teknologier som *ersätter* yrkesskicklighet – kan förändra förhållandet mellan kapital och arbete. Den av Marx skisserade historiska sekvensen i vilken arbetet först formellt underordnas kapitalet för att därefter småningom underordnas också reellt omkastas. Med den nya informationsteknologin kan den reala underordningen av arbetet under kapitalet undergrävas, trots att den formella underordningen fortsätter.

«The basic formalities of employment law and the employment contract remain. But actual or possible control of the manner of work by the employer becomes increasingly difficult and counterproductive. ... Eventually, the degree of control of the work process by the employer becomes closer to a contract for services, rather than an employment contract. ... It signals,

according to Marx's own definition, the end of the capitalist system. In turn formal subsumption is ended as well.»²⁵

I Hodgsons mest optimistiska scenario förvandlas de maskin och kunskapsintensiva kapitalistiska företagen till arbetarstyrda «knowco-ops» – kunskapsbaserade kooperativ.

Men kunskapskapitalets växande betydelse skapar också nya tendenser till ökad ojämlikhet. Om de bästa söker sig till de bästa för att konkurrera med andra team på världsmarknaden inskränks de ekonomiska möjligheterna för alla dem som inte ryms med i ett vinnande team. Informationssamhället skapar lätt en «fraktal ojämlikhet» på grund av att det uppkommer stora inkomstskillnader inom samma bransch. De nationella och fackliga solidariteterna undergrävs.

Fraktal ojämlikhet kan inte övervinnas bara genom skolning. Hur mycket alla än tränar kommer det ändå alltid att finnas team som är klart bättre än andra, och det är endast de bästa som räknas på världsmarknaden. De (lite) sämre spelarna får nöja sig med att spela som underbetalda entusiaster för en lokal publik. Om de – mot marknadskrafternas vilja – kräver att få löner som någotsånär motsvarar de bättre spelarnas, är ingen villig att betala. Därför krävs det nya sätt att omfördela inkomsterna och garantera en utbredd ekonomisk trygghet.

Det enklaste sättet att fördela inkomsterna jämnare utan växande byråkrati och behovsprövning är att införa en generell medborgarinkomst. I kombination med en subjektiv rätt till en liten medborgarlön för verksamheter som är samhälligt värdefulla, trots att de inte är kommersiellt livskraftiga, skulle en medborgarinkomst kunna ligga till grund för nya livsmönster, som upphäver människornas direkta beroende av att kunna sälja sin arbetskraft till kapitalet. En viktig del av kapitalets logik skulle på det sättet mildras.

En avgörande förutsättning för att minska beroendet av kapitalets ackumulationslogik är också att jakten på positionella nyttigheter dämpas. Ingen har bättre än Fred Hirsch förmått visa på de inbyggda begränsningarna i en kapitalistisk marknadsekonomi.²⁶ Med växande inkomster stärks kampen för att tillfredsställa de positionella behoven, något som ökar kostnaderna men inte den sammanlagda behovstillfredställelsen. Boken «Social Limits to Growth» är en oundgänglig startpunkt för den som vill förvandla ekonomin till en källa för välbefinnade i stället för ett ekorrhjul, som pressar oss till allt större ansträngningar för att upprätthålla ens de gamla positionerna.

«[T]he limited demand for things with augmentable supply and the unlimited demand for those whose supply is limited have created a great number of peculiarities and problems in our society, which become easier to understand, deal with, and live with, after reading this book», skriver Tibor Scitovsky i förordet till ett nytryck av Hirsch' bok. Betoningen av de positionella behoven – båda i relationerna mellan människor och mellan nationer – ger

den kapitalistiska ackumulationslogiken en legitimitet som endast en grundläggande mentalitetsförändring kan bryta.

Om man i kärnländerna förmår bygga upp ett utvecklingssätt, som i allt mindre grad baserar sig på kapitalets ackumulationslogik, ger det utrymme för periferiländerna att utveckla sina egna alternativ. Om man kan upprätthålla social harmoni och demokrati, utan att använda periferin som en buffert, borde det vara möjligt även för de fattigaste länderna att först skapa en ekonomisk och social jämlikhet och sedan använda denna «skapade harmoni» för att bygga upp en ekonomi med en egen dynamik. Att det inte ens idag är helt uteslutet visas av några länder (Kina, Taiwan, Sydkorea och Costa Rica) och delstater (Kerala i Indien) vilka uppnått imponerande resultat i fråga om mänsklig utveckling.²⁷ I Kina har dock inkomstklyftorna börjat växa och i Kerala är det svårt att finna arbetsplatser åt alla dem som fått en god utbildning.

Då problemen förknippade med ekonomisk, social och ekologisk hållbarhet i allt högre grad antar globala proportioner måste svaren också allt oftare bli internationella. Istället för att i de olika länderna försöka bryta med världskapitalismen borde vänstern på nytt ta upp kraven på en ny ekonomisk världsordning. I denna nya ordning borde det internationella samfundet skaffa sig rätten att beskatta och styra de transnationella verksamheterna. Skatter på transporter, valutaväxlingar, transnationella företag, världshavens resurser, miljöfarliga utsläpp osv skulle kunna ge både de resurser som krävs för att lindra fattigdomen och styrmedel för att bromsa upp de mekanismer som fördjupar inkomstskillnaderna i världen.

Framtidsförhoppningarna från 1960- och 1970-talen, som betydde så mycket för både Rune och mig, kanske trots allt inte behöver begravas. Uppgiften har försvårats med den växande medvetenheten om de ekologiska gränserna, med globaliseringen av de kapitalistiska jätteföretagen, med sammanbrottet för det planekonomiska alternativet och med oförmågan för periferin att upprätthålla en utveckling baserad på självtillit. Men uppgiftens angelägenhet har blivit ännu större och vår kunskap om hur mekanismerna fungerar har ökat. Vi har tolkat verkligheten på nytt, kanske kan vi också på nytt förändra den.

NOTER

- 1) Stein Ringen, «The welfare state, distribution policies, and poverty. Analysis of measures and policies to combat poverty», i *Report from Multidisciplinary Research Conference on Poverty and Distribution*, November 16-17, 1992. Statistisk sentralbyrå, Oslo 1992, s. 17.
- 2) Angus Maddison, *Monitoring the World Economy 1820-1992*, OECD, Paris 1995.

- 3) Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914-1991*, London 1994.
- 4) Harry Magdoff, «A Note on the Communist Manifesto», *Monthly Review*, May 1998.
- 5) James K. Galbraith, *Created Unequal. The Crisis in American Pay*, New York 1998.
- 6) Karl Marx, *Kapitalet. Första boken*, Lund 1969, s. 569-570.
- 7) UNDP, *Human Development Report 1996*, Oxford 1996.
- 8) Deepak Lal & H. Myint, *The political Economy of Poverty, Equity, and Growth*, Oxford 1998.
- 9) Jfr. Jan Otto Andersson, «Andre Gunder Frank — Om kapitalistisk underutveckling 20 år senare», i Olle Anckar (red), *En ekonomisk historia. Festskrift tillägnad Heimer Björkqvist*, Ekonomisk-statvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi 1990.
- 10) Rune Skarstein, *Development Theory*, Oxford 1997.
- 11) Prabat Patnaik, *Accumulation and Stability under Capitalism*, Oxford 1997, s.182.
- 12) Ibid., s. 4-6.
- 13) Ibid., s. 181.
- 14) Ibid., s. 162.
- 15) Jan Otto Andersson, *The Theory of Unequal Exchange*, Åbo Akademi 1976.
- 16) A. P. Thirlwall, *Growth and Development*, 6th edition, London 1999, s. 442.
- 17) *The Economist*, December 31st, 1999, s. 147.
- 18) Gunnar Myrdal, *Världsekonomi*, Stockholm 1956, s.422.
- 19) Jan Otto Andersson, «Fundamental Values for a Third Left», *New Left Review*, 216, March-April 1996.
- 20) World Database on Happiness. www.eur.nl/fsw/research/happiness/index.htm
- 21) Herman E. Daly & John Cobb, *For the Common Good*, Boston 1989.
- 22) Se Friends of the Earths internet-sida «Measuring Progress».
- 23) Herman E. Daly, *Beyond Growth. The Economics of Sustainable Development*, Boston 1996, s. 50.
- 24) Michel Aglietta, «Capitalism at the Turn of the Century: Regulation Theory and the Challenge of Social Change», *New Left Review*, 232, Nov.-Dec. 1998.
- 25) Geoffrey M. Hodgson, *Economics and Utopia. Why the learning society is not the end of history*, London 1999, s. 219.
- 26) Fred Hirsch, *Social Limits to Growth*, London 1995.
- 27) Jean Drèze & Amartya Sen, (eds), *Indian development. Selected Regional Perspectives*, Oxford 1996.